

ZIYRAK TALABALARNI ZAMONAVIY ILMU-FAN RIVOJLANISHIGA YO'NALTIRISH

Qudiyarova Kirmızı Baxitbaevna

Ajiniyaz nomidagi NDPI Magistratura bo'limi "Pedagogika nazariyasi va tarixi"
yo'nalishi 1-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11096635>

Annotatsiya. Bu maqolada ziyrak talabalarni zamonaviy ilmu-fan rivojlanishiga yonaltirish, psixik taraqqiyotning o'ziga xos xususiyati, fikrlash faoliyati haqida keng turda so'z etilgan.

Kalit so'zlar: Ziyrak talabalar, ilmu-fan, individual o'zgachalik, aqliy tarbiya, talim-tarbiya, tu'gma qobiyat, o'qtuvchi.

ORIENTING INTELLIGENT STUDENTS TO THE DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE

Abstract. In this article, the orientation of bright students to the development of modern science, the peculiarity of mental development, and the activity of thinking are described in a broad way.

Key words: Intelligent students, science, individual differences, intellectual education, education, innate ability, educator.

ОРИЕНТАЦИЯ УМНЫХ СТУДЕНТОВ НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

Аннотация. В данной статье в широком смысле описываются направленность способных студентов на развитие современной науки, особенности психического развития, активности мышления.

Ключевые слова: Интеллектуальные ученики, наука, индивидуальные различия, интеллектуальное образование, образование, врожденные способности, педагог.

Kirish. Insonning yosh davrlari ichida o'quvchilik davri eng murakkab va shu bilan birga muhim taraqqiyot bosqichidir. Ilk o'quvchilik 11-13 yoshni, katta o'quvchilik 14-16 yoshlami o'z ichiga oladi. Bu davming eng muhim xislati shundan iboratki, u o'quvchilikdan kattalikka, yoshlikdan yetuklikka o'tish davridir.

O'quvchilik - organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanadi. Bu davrda tananing intensiv tarzda rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro'y beradi. Yurak va qon tomirlarning faoliyatida ham notekislik bo'lib, bu ham fe'lining o'zgaruvshan va ba'zan noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bular, albatta, asab tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, o'quvchi

tezda achchiqlanadigan bo‘lib qoladi.

O‘quvchi jismoniy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omil jinsiy balog‘at bo‘lib, u nafaqat psixik, balki ichki organlar faoliyatini ham belgilaydi.

Psixik taraqqiyotning o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, u muttasil rivojlanib boradi, lekin bu rivojlanish ko‘plab qarama-qarshilikni o‘z ishiga oladi. O‘quvchining psixik o‘rishini harakatga keltiruvchi kuch uning faoliyatini vujudga keltirgan yangi ehtiyojlar bilan qondirish imkoniyatlari o‘rtasidagi tizimning qarama-qarshilikda namoyon bo‘lishidir.

Mana shu dialektik qarama-qarshiliklar ortib borayotgan jismoniy-aqliy hamda axloqiy imkoniyatlar bilan barqarorlashgan, stereotipga aylangan tashqi olamni aks ettirishning shakllari o‘rtasida sodir bo‘ladi.

Bu taraqqiyot o‘quv jarayonida kechgani uchun ham to‘g‘ri tashkil etilgan o‘quv faoliyati o‘quvchi psixikasining muvozanatiga ta’sir ko‘rsatib, lining turli fikr-o‘ylardan chalg‘ishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, bu davrda diqqat, xotira, tafakkur jarayonlari rivojlanadi. Ayni shu davrda o‘quvchi mustaqil ravishda fikrlashga intila boradi. chunki, bu davrda u ko‘proq o‘z fikr- o‘ylari dunyosida mushohada qilish, olam va uning sirlarini bilishga, nazariy bilimlarni ko‘paytirishga intiladi. Buning sababi - yana o‘sha kattalikka o‘tish bo‘lib, o‘quvchida o‘ziga xos «kattalik» hissi paydo bo‘lib, bu narsa uning gapirishi va fikrlashlarida ham ifodalanadi. Shuning uchun ham ta’limda beriladigan mustaqillik va to‘g‘ri tashkil etilgan o‘qish sharoitlari, samimiylik muhiti unda mustaqil fikrlashga katta imkoniyatlar oshishi va undagi ijodiy tafakkurni rivojlantirishi mumkin. Shunga bog‘liq tarzda o‘quvchining o‘z falsafasi, o‘z siyosati, baxfva muhabbat formulasi yaratiladi. Mantiqan fikrlashga o‘rganishi esa unga o‘zicha aqliy operatsiyalarni amalga oshirish, tushunchalar va formulalar dunyosida harakat qilishga majbur qiladi. Bu o‘ziga xos o‘quvchilik egotsentrizmining shakllanishiga - butun olam va uning qonuniyatlari unga bo‘ysunishi kerakligi fikrining paydo bo‘lishiga olib keladi. Shuning uchun ham aynan o‘quvchilik paytida o‘quvchilar o‘z ota-onalari bilan hadeb tortishaveradilar.

Shunday bo‘lishiga qaramay, o‘quvchilik yuqorida ta’kidlanganidek, qarama-qarshiliklarga boy davrdir. Uni ba’zi olimlar «inqirozlar, tanazzullar» davri ham deb ataydilar.

Sababi - o‘quvchi ruhiyatida shunday inqiroziy holatlar ko‘p bo‘ladiki, u bu inqirozni bir tomondan o‘zi hal qilgisi keladi, ikkinchi tomondan, uni hal qilish imkoniyati, kuchi va aqli yetishmaydi. Shulaming barshasi o‘quvchilik davridagi ruhiy tug‘yonlarga sabab bo‘ladi. Lekin shularga qaramay, o‘quvchi o‘zi bilib, bilmay o‘z aqliy salohiyatini o‘stirishga tirishadi, chiroyli fikrlashga tashna bo‘ladi va bu uning psixik taraqqiyotidagi eng muhim o‘zgarish hisoblanadi. Bu davr insonning kamoloti yuqoriroq bosqichga ko‘tarilishini bildiradi. Kamol topish o‘quvchidan umumlashtirish, hukm va xulosa chiqarish, mavhumlashtirish, ob’ektlar o‘rtasidagi ichki

munosabatlami o‘rnatish muhim qonun, xossa, mexanizm va tushunchalami anglash, ixtiyoriy diqqat, barqaror qiziqish, ongli motiv va mantiqiy eslab qolishni talab qiladi. Bulaming barchasi fanlarga doir bilimlar tizimini vujudga keltiradi, amaliy ko‘nikmalami shakllantiradi, o‘zini-o‘zi nazorat qilish, baholash, anglash singari xususiyatlami tarkib toptiradi. O‘quvchi yoshi uchun qiziqishning kengligi va turli-tumanligi juda katta ahamiyatga ega. Bilishga bo‘lgan qiziqishlar keng, barqaror va shijoatli tus oladi. Bilish faoliyatiga qaratilgan va u bilan bog‘langan o‘qish, mutolaa qilishga qiziqish rivojlanadi, ishda fikmi jamlash malakasi, mantiqiy eslab qolishning turli usullaridan foydalanish shakllanadi. Aqliy faoliyat nisbatan faol, mustaqil rivojlanadi.

Fikrlash faoliyati — umumlashtirish va abstraksiyalashning oliy darajasiga ko‘tariladi, hodisalaming sababiy bog‘lanishlarini ongli ravishda fahmaydi, tanqidiylik rivojlanadi. Mana shu yerda o‘quvchining qiziqishlari qobiliyatning o‘sishi uchun senzitiv davr hisoblanadi.

O‘quvchilarda paydo bo‘la boshlagan qiziqishlar ma‘lum bir to‘garakni tanlashda aniqlanadi, to‘garaklardagi mashg‘ulotlar vaqtida esa bu qiziqishlar o‘sib mustahkamlanadi, ancha barqaror tus olib boradi.

Albatta, to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan ta‘lim-tarbiya ishlarining o‘ziyoq o‘quvchilardagi qiziqishlami o‘stirib boradi. Har qaysi o‘quv fani va har qaysi bilim qiziqarlidir. O‘quvchilarda qiziqish paydo qilish va uning barqarorligini saqlab qolish uchun avvalo o‘qitilayotgan darslaming yorqin va jonli bo‘lishi, noan‘anaviy darslami to‘g‘ri tashkil etilishi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishi, innovatsion texnologiyalardan va interaktiv metodlardan foydalanib, ulami amaliyot bilan bog‘lab borish, so‘ngra esa o‘qib o‘rganilayotgan fanlami turmushning turli sohalaridagi ahamiyatini to‘g‘ri, ilmiy asosda asoslab berish katta ahamiyatga egadir.

O‘quvchilik davrida fanga bo‘lgan qiziqish mustahkamlanish bilan birga, kelajak kasbga birmuncha barqaror qiziqish shakllana boshlaydi. Har biro‘quvchining qiziqishlari keng bo‘lishiga qaramay, ma‘lum faoliyatga layoqati bo‘ladi. Bu layoqat ham, ta‘lim-tarbiyadan, faoliyatdan tashqarida kamol topmaydi. Ko‘pincha o‘quvchi o‘z layoqatlarini yuqori baholaydi, boshqalar esa uning kuchi, irodasi va layoqatiga ishonchsizlik bilan qaraydi. Lekin, shunday bo‘lsa-da, o‘quvchi o‘zini nima qilib bo‘lsa ham hech bo‘lmaganda tengqurlar tomonidan tan olinishiga erishishga intiladi. Agar mabodo o‘quvchi shu davrda biror sabab bilan tengqurlari, kattalar tomonidan inkor qilinsa, u bunga juda katta mudhish voqeaday qaraydi, qiziqishlari so‘na boshlaydi va hatto yo‘q bo‘lib ketishi mumkin. Bunday davrdagi qiyinchiliklaming oldini olishning eng ishonchli va foydali yo‘li bu uning biror narsaga turg‘un qiziqishiga erishish, faoliyat motivlarini mazmunliroq qilishdir. Mustaqil fikrlashlariga halal bermaslik kerak. Masalan, shu davrda o‘quvchi texnikaga qiziqib qolgan o‘quvchi qiziqishini qondirish uchun shart-sharoitining yaratilishi, bekor qolmasligiga erishish, har bir harakatini rag‘batlantirish, unga bir ish qo‘lidan keladigan odamday

munosabatda bo'lish pedagogik ahamiyatga ega. Uning qiziqishlarini bila turib, oldiga yangidan-yangi maqsadlar qo'yish o'quvchi qobiliyatining shakllanishiga asosdir. Shundagina uning o'zi to'g'risidagi tasavvurlari ijobiy, o'z-o'ziga bahosi adolatli bo'ladi, uning tak tubida yashirilib yotgan layoqatlari yuzaga chiqib, biror faoliyatga bo'lgan qobiliyati namoyon bo'ladi.

O'quvchi o'g'il-qizlar shaxsining kamol topishida o'zini anglashi muhim ahamiyatga ega.

Chunki o'zini anglash jarayonida o'ziga berish mayli va istagi o'zini boshqa shaxslar bilan taqqoslash, o'ziga bino qo'yish ehtiyoji paydo bo'ladi. Bular esa o'quvchilikning psixik dunyosiga, aqliy faoliyatiga, tevarak-atrofga munosabatining shakllanishiga ta'sir qiladi.

O'quvchidagi kattalik hissi ijtimoiy axloqiy sohada, aqliy faoliyatda, qiziqishda, munosabatda, ko'ngil ochish jarayonida, xulq-atvoming tashqi shakllarida o'z ifodasini topadi.

O'quvchilik davri o'ziga xos ijtimoiy guruhni tashkil etadi. U hayot, mehnat va tajribalarning muhim sharti, ijtimoiy xulq va psixologiyasi, yo'nalganlikning muhim tizimi sifatida tavsif qilinadi. O'quvchilik davrida insonning hayot va mehnat faoliyati belgilab olinadi, uni mustaqil mehnat faoliyatiga bo'lgan to'laqonli qobiliyatli qiladigan psixik, g'oyaviy yetuklik darajasiga erishadi. O'quvchi o'g'il va qizlar shaxsi o'zlari o'rin egallay boshlagan jamiyat, jamoa, ijtimoiy munosabatlar tizimidagi yangi muhit ta'sirida qaror topadi.

O'quvchilik davridagi asosiy faoliyat turi o'rganish, ta'lim olish, ishlab shiqarish mehnatidir. Bu jarayonda o'quvchi o'g'il va qizlarning aqliy rivojlanishida xarakterli o'zgarishlar yuz beradi, mehnat va o'rganishga bo'lgan ongli munosabat ham oshadi, kelgusidagi mehnat faoliyatida olingan bilim, malaka va ko'nikmalar unda to'laqonli qatnashish uchun zarur shartlardan biri degan onglilik shakllanadi.

Fikrlash faoliyatining rivojlanishi nazariy tafakkurning shakllanishiga, tabiat va jamiyatning umumiy qonunlarini bilishga, falsafiy kategoriyalarni o'zlashtirishga bo'lgan qobiliyatning shakllanishiga omil bo'ladi.

O'quvchilik yoshidagi psixik rivojlanishning asosiy xislatlaridan biri dunyoqarashning shakllanishidir, shuningdek, turli bilim sohalari va faoliyatning har xil turlarida ijodning rivojlanishi ham ajralib turadi. O'quvchilik davri hayotning xilma-xil jihatlariga bo'lgan hissiy va emotsional munosabatlarning boyligi va rang-barangligi bilan xarakterlidir.

O'quvchilik davri xususiyatlari tahlilida faoliyatga alohida ahamiyat beriladi. Faoliyat deb insonning ehtiyojlari va qiziqishlarini qondirishga qaratilgan xatti-harakatlar yig'indisiga aytiladi.

Sotsiologlar, faoliyatni o'rganib uni quyidagi asosiy guruhlarga ajratadilar: ijtimoiy xarakterli, maqsadga yo'nalganlik, rejallilik, davomiylik. O'quvchilik davri faoliyatining ijtimoiy xarakteri shundaki, ular bu davrda jamiyat tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy mehnat jarayonida erishilgan barcha bilimlarni o'zlarining sa'yi-harakatlari bilan o'zlashtiradilar va

takomillashtiradilar.

Faoliyatning maqsadga muvofiqligi o'zining asosiy maqsadi kasbiy malaka va ko'nikmalarni egallash uchun ongli va muntazam intilishini bildiradi. Faoliyatning rejaliligi esa bu davrdagi barcha sa'yi-harakatlar shunday tizimga ega bo'ladiki, undaular o'zaro bog'langan, ma'lum bir tartibdajoylashgan, muvofiq ravishda reja asosiga ko'rilgan bo'ladi. Faoliyatning izchilligi doimiy ravishda ma'lum bir vaqt jadvali asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashdan iboratdir.

O'quvchilarda o'zini anglashning rivojlanishi shaxsiy xulq-atvorini tushunishdan boshlanib, ahloqiy fazilatini, xarakterini, aqliy imkoniyat va qobiliyatini bilish bilan yakunlanadi.

O'quvchi kamolotga erishgan sayin uning psixik dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo'la boshlaydi.

Demak, o'quvchida qobiliyat ko'nikma va malakalarning paydo bo'lishi jarayonida shakllanadi. Har qanday qobiliyat ham murakkab bo'lib, u o'quvchiga turli-tuman talablar qo'yadi.

Agar shaxs xususiyatlari sistemasi shu talablarga javob bera olsa, o'quvchi faoliyatni muvaffaqiyatlilik bilan amalga oshirish uchun o'z qobiliyatini ko'rsata oladi.

Demak, o'quvchilik davri ehtiyojlari doim o'sib borish xarakteriga ega. Ular nafaqat o'quv faoliyatini, balki ma'naviy va moddiy hayotni qamrab oladi. Shaxsning dunyoqarashi tabiat, jamiyat, insoniyatga bo'lgan e'tiqodlari, ilmiy qarashlari asosida yuzaga kelgan tizimdir.

Dunyoqarash shaxsning botiniy holati, hayot maqsadlari, qiziqishlari, munosabatlari, tutgan mavqelari bilan belgilanadi. O'quvchilik davri - shaxsning shakllanishida muhim davr hisoblanadi.

O'quvchi o'g'il va qizlar hayoti hamda faoliyatining yangi sharoiti, ularning faol o'quv - ijtimoiy, mehnat faoliyatlari bo'lg'usi mutaxassis shaxsining shakllanishida o'z ta'sirini o'tkazadi.

IX sinf bitiruvchilar o'quvchi yoshda bo'lib, ularga akademik lisey yoki kasb-hunar kollejarida ta'lim olishni mustaqil tanlash imkoni berilgan. Har bir o'quvchi o'z layoqatini, qobiliyatini bilib, ta'limni davom ettirishi maqsadga muvofiqdir. Xoh akademik liseyda, xoh kasb-hunar kollejarida ta'lim olayotgan har bir o'quvchi o'zining ijobiy sifatlariga ega bo'lish bilan birga, undagi yo'q sifatlarni ham shakllantirmog'i lozim.

Shaxsdagi ijobiy sifatlarni shakllantirish undagi qobiliyatlamini yuzaga chiqarish uchun zamin yaratadi. Bizning fikrimizga ko'ra, pedagog o'quvchilar bilan o'zaro muloqot jarayonida albatta ularning qadriyatlarini tizimini, o'zini kasbga intiluvchanligi hamda onglilik darajasini e'tiborga olishi lozim bo'ladi.

Inson yuksak qadriyatlar hamda maqsadlarga asoslanmas ekan, o'z kasbiy mahorati hamda shaxsiy sifatlarini rivojlantirish jarayonlari «ahamiyatini anglab yetmaydi, oqibatda esa pedagog

va o'quvchining o'zaro hamkorlikdagi munosabatlari to'laqonli amalga oshmasligi mumkin.

Professor U.N. Nishonaliyevning fikriga ko'ra, to'g'ri tarbiyaga molik umuminsoniy ijobiy xislatlarni olti qirrali deb tasavvur etish mumkin. Bular:

Birinchidan, shaxsning umumiy xislatlari: yoqimlilik, ko'rkamlilik, jozibadorlik, basavlatlilik, rivojlanganlik, hurmatga sazovorlik, jiddiylik va boshqalar.

Ikkinchidan, shaxsning axloqiy xislatlari: insonparvarlik, g'amxo'rlik, samimiylilik, o'quvchijonlik, kechirimlilik va boshqalar.

Uchinchidan, ishbilarmonlik xislatlari: ishchanlik, tirishqoqlik, mas'uliyatlilik, halollik, uddaburonlik, serharakatlilik va boshqalar.

To'rtinchidan, zukkolik, idroklilik xislatlari: zehnlilik, xotirjamlik, farosatlilik, sezgirlik, topqirlik, qiziquvshanlik, dadillik va boshqalar.

Beshinchidan, sobitlik xislatlari: faollik, qat'iyatlilik, tezkorlik, jo'shqinlik, sabotlilik, intizomlilik, barqarorlik, erksevarlik va boshqalar.

Oltinchidan, ehtiroslilik xislatlari: nekbinlilik, ko'tarinkilik, kulib turuvchanlik, ishonuvchanlik, kelajakka ishonch, uyatchanlik, iffatlilik va boshqalar.

Yuqorida ko'rsatilgan shaxs sifatlarini shakllantirish o'quv-tarbiya ishlarining asosiy vazifasi hisoblanadi. Hamma mamlakatlar ham ana shu ijobiy xislatlarni o'z xalqida shakllantirishga harakat qiladi. Ana shu ma'noda tarbiyaning umumiy maqsadi dunyo pedagogik jarayonida yagona maqsadga - umuminsoniy xislatlarni shakllantirishga qaratiladi.

Odatda, alohida xususiyatlarga ega bo'lgan shaxs faqatgina bitta, eng asosiy xususiyatga e'tibor berish bilan cheklanib qolish, ko'zlangan maqsadga erishish imkonini bermaydi. Shu sababli bu o'rinda o'quvchi shaxsining barcha sohalardagi faoliyat ko'rsatkichlarini umumiy majmua sifatida qarab, talab etilayotgan xususiyatlar salmog'ini oshirishga asosiy e'tiborni qaratish lozim. Qo'yilgan vazifani hal qilish uchun o'quvchi qobiliyatlarini yuqorida tahlil qilib, qobiliyatli o'quvchilarda quyidagi sifatlar bo'lishini aniqladik:

- muammolarni ilg'ashdagi ziyraklik;
- mantiqan fikrlash saviyasining yuqoriligi;
- bilini va ko'nikmalarni oson qabul qilishi;
- o'z fikrini to'g'ri va batafsil ifodalashi;
- diqqatni kengroq taqsimlay olishi;
- hozirjavoblik;
- muammoni tahliliy baholay olishi;
- topqirlik;

- nutqning ravonligi;
- qiziquvshanlik;
- ishni oxirigacha yetkazishi;
- tafakkuming moslashuvchanligi va boshqalar.

Ijtimoiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri fan, texnikaning rivoji, uning zaminida esa kasbiy tayyorgarlik darajasi va bu kasbiy tayyorgarlik ulaming shaxsiy sifatlariga munosib kelishi ushbu muammo yechimining bosh omili hisoblanadi. Bu muammo ta'lim tizimining islohoti va kadrlar tayyorlashning sifatiga bevosita aloqadordir.

Yoshlaming o'z imkoniyatlari va qobiliyatlarini, bilim va intellektual salohiyatlarini to'liq namoyon etishlari hamda ulardan ijtimoiy hayotda o'rinli foydalanishlari uchun ta'lim tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan maktabning har bir bitiruvchisi, o'zining kelajak soha faoliyatini to'g'ri tanlashi va kelgusi ta'lim yo'lini belgilashi lozim. Bu jarayonda shaxsning o'z sohasining malakali mutaxassisi sifatida shakllanishida uning shaxsiy sifatleri birlamchi ahamiyatga ega bo'ladi. Shaxsiy sifatlar esa individ dunyoga kelgandan so'ng oila va uzluksiz ta'lim tizimi jarayonida ijtimoiylashib borishi jarayonida shakllantiriladi.

Biz bugungi kunda o'quvchilar qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyasini ishlab chiqishning boshlang'ich, tayanch nuqtasi kasbga yo'naltirish ishlarini to'g'ri tashkil etish deb bilamiz. Buning uchun o'quvchining egallagan yoki shug'ullanayotgan kasbiy faoliyatini to'g'ri tanlanganligi va ayni paytda o'quvchining o'zi kasbiy talablarga qay darajada javob bera olishi bilan belgilanadi. Demak, o'quvchini umumiy o'rta ta'limdan o'rta maxsus kasb-hunar ta'limiga o'tish davrining dolzarbligini ta'kidlovchi qobiliyatni shakllantirish texnologiyasini ishlab chiqish muammosini hal etilishi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni amalga oshirishdan ko'zlangan samarani berishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: “ Ўзбекистон”, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Танкидий таҳлил, катъий тартиб - интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятини кундалик қондаси бўлиши керак. - Т.:” Ўзбекистон”, 2017.
3. Иванов П.И., Зуфарова М. «Умумий психология», Т., 2008
4. Karimova V.M. Psixologiya T-2002 y
5. Davletshin M.G Umumiy psixologiya T-2002 y

6. Крутецкий В.А. Психология.(ққ тилине аўдарма Т.Сапарбаев) Нөкис. 1991.
7. Кузмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя. — Л., 1985.
8. Немов Р. С. Психология: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3-х кн. Кн. 1:Общие основы психологии. — 2-е изд. — М: Владос, 1998.